

تاریخ وصول: ۸۷/۱/۱۵

تاریخ تأیید: ۸۷/۱۲/۱۸

شکاف نسلی از لحاظ ارزش‌های مذهبی بین دو نسل دختران و مادران (مطالعه موردی دبیرستان‌های شهر جهرم)

فاطمه نوروزی*

بُعد جمعی رفتار مذهبی دختران می‌شوند.

کلیدواژه: شکاف نسلی، ارزش‌های مذهبی، بُعد جمعی رفتار مذهبی، بُعد فردی رفتار مذهبی، اعتقادات، دختران، مادران.

مقدمه

خانواده ضمن اینکه وظایف خاصی را به عهده دارد، همواره، اهمیتی ویژه در جوامع بشری داشته و از حمایت و پشتیبانی ارزش‌ها و هنجارهای پذیرفته‌شده اجتماعی و مذهبی برخوردار بوده است (مقدس جعفری و یعقوبی چوبری، ۱۳۸۵: ۸۹-۱۱۰). گیلیان

چکیده: دگرگونی و فرایند جهانی شدن، نسل‌ها را دچار تنش‌ها و دگرگونی‌هایی کرده است. در این بررسی، ارزش‌های مذهبی افراد در سه بُعد- بُعد جمعی رفتار مذهبی، بُعد فردی رفتار مذهبی و اعتقادات شاخص‌سازی شده است.

با استفاده از نمونه‌گیری خوشه‌ای ۲۱۶ نفر از دانش-آموزان دبیرستانی شهر جهرم و مادران آنها به‌عنوان نمونه انتخاب شدند و از طریق روش پیمایشی این نتایج به دست آمده است: عامل اجتماعی شدن در خانواده، یعنی ارزش‌های مذهبی مادر، نقش تعیین‌کننده‌ای در تبیین ارزش‌های مذهبی دختران خود ایفا می‌کند و بین مادران و دختران در بُعد جمعی رفتار مذهبی و ارزش‌های مذهبی تفاوت معناداری می‌توان دید، اما در حوزه اعتقادات و بُعد فردی رفتار مذهبی بین مادران و دختران تفاوت معناداری وجود ندارد. به‌طور کلی، مادران مذهبی‌تر از دختران هستند. وسایل ارتباط جمعی داخلی بُعد اعتقادات فرد را تقویت می‌کند و وسایل ارتباط جمعی خارجی سبب تضعیف

*دستیار علمی دانشگاه پیام‌نور، واحد اوز

نشانی اینترنتی: fatemeh_nowrouzi@yahoo.com

نگرش‌های خود تفاوت‌ها و تمایزهایی دارد. (آزادارمکی، ۱۳۸۳: ۱۸). با توجه به دگرگونی ساختار جمعیت و طبق بررسی‌های سرایی (۱۳۸۵) با توجه به انقلاب ارتباطی و تشدید در استفاده از وسایل ارتباطی مدرن، به ویژه اینترنت، انتظار می‌رود که تغییرات در خانواده نیز تسریع شود (سرایی، ۱۳۸۵: ۶۰-۳۷). به‌رغم جوان بودن جامعه ما جوانان به‌راحتی نادیده گرفته می‌شوند و کهنسالان در تمام عرصه‌ها تسلط دارند و تمایل به استفاده از جوانان، جز به‌عنوان خدمتکاری صدیق، ندارند (برنهارد، ۱۳۸۳: ۹).

تغییر ارزش‌ها همیشه یک فرایند است و گاه حرکت این فرایند تند و گاه کند است. تضاد ارزشی مرحله‌ای از این فرایند است که با مقابله نظام جدید و قدیم شروع می‌شود؛ اما، بالاخره، با تغییر ارزش‌ها و تثبیت نظام ارزشی جدید و یا، دست کم، خشی کردن تأثیر نظام ارزشی قدیم پایان می‌یابد. اما در صورتی که بعد از رسیدن به یک نقطه جدید توقف نکند و تثبیت نشود، جامعه را گرفتار عدم تعادل می‌کند؛ مثلاً، خودآرایی طبقه متوسط همانند طبقه بالا و بعد حرکت طبقه بالا برای متمایز نشان دادن بیشتر خود و مثلاً بدحجابی بیشتر (رفیع پور، ۱۳۷۹: ۲۴۷ - ۲۴۸).

پرسش‌های اساسی این تحقیق این است که آیا فرایند شکاف نسلی بین مادران و دختران، از لحاظ ارزش‌های مذهبی، وجود دارد یا خیر؟ اگر وجود دارد مادران مذهبی‌ترند یا دختران؟ آیا استفاده از وسایل ارتباط جمعی توانسته است در تفکر مذهبی این دو گروه تغییری ایجاد کند؟ آیا میزان اعتقادات مذهبی مادران نقش تعیین‌کننده‌ای در اعتقادات دخترانشان دارد یا خیر؟

با اینکه فروید کشش دختران را به پدرانشان بیشتر نشان می‌دهد، اما، در واقع، این نظریه به‌نوعی تأکید به جنسیت و فراموش کردن نقش حامی و پرورنده است.

نیز بیان می‌کند که زنان در مراقبت و مسئولیت مقید به اخلاق هستند، این نوع اخلاق از تجربه روزانه آنها در خانواده پدید می‌آید (احمدی و شقایق، ۱۳۸۳: ۶۹).

خانواده‌هایی که ما امروزه با آنها سروکار داریم، در معرض تغییر و تحولات و، شاید بتوان گفت، جهانی شدن قرار دارند. حالت معتقد است تغییرات اجتماعی جرح و تعدیل در روابط اجتماعی است و تغییرات فرهنگی تحول در آشکال و محتوای فرهنگی مورد نظر است و این دو تغییر معمولاً با هم هستند و علمای اجتماعی نیز معمولاً از مفهوم تغییرات اجتماعی و فرهنگی برای آن استفاده می‌کنند (لهسایی‌زاده، ۱۳۸۲: ۴). تضعیف کارکرد دین در یک جامعه خطری خانمان-برانداز است. از مهم‌ترین عواملی که می‌تواند یک جامعه را از فساد و انحراف باز دارد اعتقادات مذهبی افراد است. به گفته رفیع پور (۱۳۸۶: ۱۳۶)، مهم‌ترین علت سیستم کنترل درونی انسان‌ها هستند و مهم‌ترین سیستم کنترل درونی دین و مذهب است.

تغییرات دهه‌های اخیر، بعد از انقلاب، در ایران نشان از تحولات زیادی هم در عرصه خانواده و هم اعتقادات افراد دارد. البته جامعه بدون تغییر جامعه مرده‌ای بیش نیست.

بیان مسئله

توسعه پایدار توسعه‌ای است که بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، ایدئولوژیکی، تکنولوژیکی و... را دربرگیرد؛ زیرا هر کدام از این خرده‌نظام‌ها بر بقیه تأثیرگذار است و، بالاخره، همه گروه‌های اجتماعی مختلف - مانند زنان، نوجوانان، جوانان بزرگسالان، سالخورده‌گان- در معرض این توسعه قرار می‌گیرند (لهسایی‌زاده و عبداللهی، ۱۳۸۱: ۱۵۹-۱۵۲). بسیاری از این تحولات اخیر متأثر از جایگزینی و گرینش‌های متفاوت نسل‌هایی است که در باورها و

چنانچه در اروپا و امریکا در زمینه‌های آموزشی، در مدارس، دانشگاه‌ها و منازل، استفاده می‌شود.

منوچهر محسنی (۱۳۷۹) در تحقیقی جامع با عنوان «بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی- فرهنگی در ایران»، به بررسی ابعاد مختلف نگرش‌ها پرداخته‌است. یکی از ابعاد بررسی رفتار مذهبی افراد است. رفتار مذهبی افراد در شش قلمرو بررسی شده- است. رفتن به مجالس روضه‌خوانی، شرکت در نماز جماعت در مسجد، زیارت اماکن مذهبی، نذر و نیاز، رفتن به دعای کمیل، پرداخت فطریه. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که زنان در امور مربوط به شرکت در مجالس روضه‌خوانی، رفتن به زیارت و نذرکردن بیشتر از مردان گرایش نشان داده‌اند و در امور شرکت در نماز جماعت مسجد و شرکت در مراسم دعا مردان اندکی بیشتر از زنان گرایش داشته‌اند و در ارتباط با پرداخت فطریه، که امری خانوادگی است، تفاوت معناداری بین زنان و مردان وجود نداشته است. بین عامل سن و تقریباً همه عوامل بالا رابطه مثبت و معناداری وجود دارد؛ یعنی با افزایش سن، رفتار مذهبی آنها نیز بیشتر بروز می‌کند.

تقی آزاد ارمکی (۱۳۸۳) به تست نظریه‌اینگلهارت در ایران پرداخته است؛ و این پرسش را که «آیا اولویت‌های ارزش مادی به فرامادی تغییر یافته است؟» بررسی کرده است. او همچنین به بررسی ساختار ارزشی ایران در مقابله با غرب پرداخته و سهم جوانان را در این تغییر مشخص کرده است. محقق با جمع‌آوری اطلاعات با حجم نمونه ۲۵۳۲ در کل کشور به این نتیجه رسید که در بین پاسخگویان ۴۰/۲ درصد ارزش- های التقاطی، ۵۲ درصد ارزش‌های مادی و ۸ درصد ارزش‌های فرامادی است. نسل جوان در مقابله با نسل مابین و میانی بیشتر فرامادی است تا مادی. در ضمن نسل جوان در ایران با توجه به نوع اجتماعی شدن و

فرزند هم از مادر و هم از پدر می‌آموزد و، بالطبع، به سبب ارتباط نزدیک‌تر و متداوم‌تر از مادر بیشتر یاد می‌گیرد.

اهداف تحقیق

۱. بررسی رابطه ارزش‌های مذهبی مادران و دختران؛
۲. مشخص کردن تفاوت ارزش‌های مذهبی مادران و دختران در سه بعد؛ یعنی بُعد جمعی رفتار مذهبی، بُعد فردی رفتار مذهبی و بُعد اعتقادات؛
۳. بررسی میزان تأثیر استفاده از وسایل ارتباطی بر ارزش‌های مذهبی.

پیشینه تحقیق

پیشینه‌های داخلی

هادی جلیلی (۱۳۷۷) در تحقیق خود با عنوان «شکاف نسل‌ها، پیش و پس از انقلاب اسلامی» می‌گوید که چیزی به نام شکاف نسل‌ها وجود ندارد. در بررسی تفاوت‌های ارزش تنها مقدار ناچیزی تغییر به چشم می‌خورد که با روندی ثابت و به‌طور یکسان هر دو نسل را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد که این میزان نیز قابل اعتناء نیست. وی به این نتیجه رسیده که فاصله نسلی از حیث ارزش‌های مذهبی در سال ۱۳۷۴ نسبت به سال ۱۳۵۳ و ۱۳۵۸ حتی کاهش نیز یافته‌است. (جلیلی، ۱۳۷۷).

رفیع‌پور (۷۹-۱۳۷۱) به بررسی تأثیر ویدئو بر رفتار مذهبی افراد پرداخته است. این کار شامل دو تحقیق است و به مشخص کردن این امر می‌پردازد که کدام افراد ویدئو دارند، کدام نماز می‌خوانند و کدام روزه می‌گیرند؟ نتایج حاکی از افزایش ویدئودارها و کاهش نمازخواندن و روزه گرفتن است. البته رفیع‌پور نتیجه- گیری می‌کند که پدیده‌های مدرن فی‌نفسه بد نیستند و با توجه به شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و شرایط فرد می‌تواند اثر مثبت و منفی داشته باشد.

تضاد نسلی بورديو، می‌پردازد.

رویکرد نخست، شکاف نسل‌ها را نتیجه اجتناب-ناپذیر تجارب ویژه نسل‌های مختلف تاریخی می‌داند، درحالی‌که در رهیافت دوم، منشا اصلی منازعات نسلی، توزیع نامتوازن منابع قدرت و ثروت و سرمایه‌های در اختیار نسل‌ها در عرصه‌های مختلف اجتماعی است. مدعای ما این است که به لحاظ تحلیلی، رویکردهای مذکور مکمل یکدیگر و شکاف و تعارضات نسلی در ابعاد مختلف آن، با تکیه بر مفاهیم مطرح در هر دو رویکرد دقیق‌تر تبیین خواهد شد، اما از نقطه نظر راهکارهای اصلاح‌گرایانه و سیاست‌گذاری اجتماعی برای کاهش تنش بین نسل‌ها، افزایش عدالت و همبستگی بین نسلی و تعامل طبیعی و موزون میان نسل‌های مختلف اتخاذ هر یک از رویکردهای یادشده از پیامدهای ویژه خود برخوردار بوده و، در عمل، کارایی یکسان ندارند.

پیشینه‌های خارجی

مارتین سگالن (۱۳۷۰) از متفکرانی است که با دید فرد به بررسی روابط بین‌نسلی پرداخته‌است. او با استفاده از پژوهش متفکران دیگر چنین استدلال می‌کند که میان فرزندان و والدین بر سر موضوعات خاص و نه چندان مهم اختلاف نظر وجود دارد؛ ولی بر سر مسائل اساسی اشتراک نظر دیده می‌شود (همو، ۲۲۳ - ۲۲۶).

اسمیت، رجز و برادی در موضوعی با عنوان «شکاف نسلی: وساطت تکنولوژی در مدیریت شبکه-های اجتماعی شخصی»، به بررسی میزان و چگونگی استفاده جوانان و والدین‌شان از وسایل ارتباطی-پیام کوتاه، پست الکترونیکی، تلفن همراه و تلفن-می-پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که جوانترها به‌طور کاملاً متفاوت از والدین خود و پیرترها از این وسایل استفاده می‌کنند. جوانان بیشتر اوقات خود را با خانواده و

شرایط اقتصادی اجتماعی‌اش بیشتر فرامادی است تا مادی. از سوی دیگر، به لحاظ اهمیت بالای دین برای مردم، تعارض بین نظام ارزشی افراد با دین وجود ندارند. با وجود تغییر در کلیت ساختار اجتماعی همچنان دین و خانواده برای همه نسل‌ها اهمیت بالایی داشته‌است.

مجید موحد و حلیمه عنایت (۱۳۸۵) در موضوعی با عنوان «بررسی جامعه‌شناختی رابطه میان دینداری و تمایل به دموکراسی»، به بررسی میزان تمایل به دموکراسی و میزان دینداری پاسخگویان از یک‌سو، و بررسی نسبت دینداری پاسخگویان با میزان تمایلات آنها به دموکراسی، از سوی دیگر، پرداخته‌است. یافته‌ها نشان‌دهنده تمایلات بسیار مذهبی پاسخگویان زن و مرد و، در کنار آن تمایل شدید آنها به دموکراسی و مشارکت سیاسی عمومی است؛ در عین حال، رابطه آماری معناداری میان دو متغیر تمایل به دموکراسی و دینداری مشاهده شده‌است. همچنین، تفاوت معناداری میان مشاغل گوناگون نسبت به دموکراسی و عدم وجود تفاوت معنادار میان زنان و مردان و وجود بیشترین میزان همبستگی میان ارزش‌های دینی با تمایل به دموکراسی از دیگر یافته‌های این تحقیق است.

محمد توکل و مریم قاضی‌نژاد (۱۳۸۵) در موضوعی با عنوان «رویکردهای کلان جامعه‌شناختی: بررسی و نقد رهیافت نسل تاریخی و تضاد با تأکید بر نظریات مانهایم و بورديو»، اشاره دارند که موضوع شکاف و تعارض نسل‌ها که به منزله یکی از مهم‌ترین و فعال‌ترین شکاف‌های اجتماعی در جوامع پرتحول معاصر در رویکردهای کلان جامعه‌شناختی به نگارش در آمده است، به معرفی و نقد دو رهیافت اصلی در این زمینه، یعنی رهیافت نسل تاریخی با محوریت نظریه نسلی مانهایم و رهیافت تضاد ساختاری با عطف به نظریه

توسعه می‌دهد (Ashley, 1995: 463-464).
اجتماعی شدن فرایندی است که طی آن کودک ناتوان به تدریج به شخصی خودآگاه، دانا و ورزیده در شیوه‌های فرهنگی که در آن متولد گردیده است تبدیل می‌شود. مید عنوان می‌کند که خردسالان و کودکان پیش از هر چیز با تقلید اعمال کسانی که در پیرامونشان هستند، به عنوان موجودات اجتماعی ظاهر می‌شوند. کودکان با دیدن خودشان از چشم دیگران به ادراکی از خودشان دست می‌یابند (گیدنز، ۱۳۸۳: ۹۹-۸۶). از نظر مید برای آنکه زندگی اجتماعی وجود پیدا کند لازم است که کنشگران نمادهای معنادار مشترکی داشته باشند (ریترز، ۱۳۷۹: ۲۷۷).

در یک نظام پُست مُدرن، دین مجدداً به عنوان جایگاه مخاطرات، در سطوح جهانی و فردی و نیز ارائه‌دهنده هویت جمعی و فردی، جشن‌ها و آئین‌های مذهبی، مطرح می‌شود. تجدد در دوران جدید تمایل دارد که به صورت یک چارچوب پلورالیستی (کثرت گرایانه) که در آن اعتقادات دینی می‌تواند شکوفا شود در نظر گرفته شود. دین، در واکنش به فردگرایی افراطی، نقش بیان هویت مشترک و جمعی را به دست می‌آورد (ویلیم، ۱۳۷۷: ۱۵۷-۱۵۱).

نظریات توسعه و نوسازی فرهنگی

تغییر اجتماعی عبارت است از دگرگونی در الگوهای سازمان اجتماعی در طول زمان (لهسایبی‌زاده، ۱۳۸۲: ۸۰). هر فرهنگی به هنگام رویارویی با تغییر، متکی به عواملی است که به میزان و نحوه پذیرش توسعه تأثیر می‌گذارد. همه آنچه که بُعد عرفانی فرهنگ نام برده می‌شوند می‌تواند سازنده مبنای نگرش به جهان، معنای زندگی، ارتباط میان گذشته و آینده، نظام‌های ارزشی، رفتارها و نگرش‌ها و حتی به طور غیرمستقیم

دوستان می‌گذرانند، اما زمانی که نمی‌توانند با آنها باشند از انواع مختلف وسایل یادشده برای پُرکردن اوقات خود استفاده می‌کنند (Smith & etal, 2002).

همیلتون در مقاله خود با عنوان «مذهب» بیان می‌دارد که ما هنوز نمی‌توانیم پاسخی به این پرسش بدهیم که آیا دین رو به افول است یا تغییر کرده است. این تصور که مذهب یک مسئله حاشیه‌ای و پیش‌پا افتاده است اشتباه است. او به عقاید برایان ویسون اشاره می‌کند که دین ناشی از اجتماعی است که هویت زندگی‌شان را مشروعیت می‌بخشد، چنانچه این اجتماع در موقعیت‌های عام از زندگی مدرن اهمیت کمتری یافت دین هم اهمیت خود را از دست می‌دهد. در نظرخواهی که از مردم شده است مبنی بر اینکه آیا به خدا ایمان دارند یا نه، بیشتر افراد جواب مثبت داده‌اند (Hamilton, 2004).

تام اسمیت (۲۰۰۴) در کار خود تحت عنوان «بازنگری شکاف نسلی» با استفاده از داده‌های مرکز تحقیق عقاید ملی تغییر دیدگاه‌های افراد را در طول سه دهه مورد مطالعه قرار داد. مطالعات وی روی جوانان ۱۸-۲۴ ساله دهه‌های ۱۹۷۶، ۱۹۸۵ و ۱۹۹۷ صورت گرفت. نتایج حاکی از این بود که جوانان امروزه علاقه کمتری به اموری مانند: خواندن روزنامه، کلیسا رفتن و یا تعلق داشتن به مذهب یا عقیده خاص دارند. جوانان در مقایسه با بزرگترها به طور کلی نسبت به جامعه و بالاخص نسبت به مردم بدبین‌تر هستند (Smith, 2004).

مبانی نظری

نظریات اجتماعی شدن (Socialization)

مید در قالب تکامل اجتماعی، خانواده را اساسی‌ترین گروه اجتماعی می‌داند و معتقد است که مذهب با گذر زمان مفاهیم جهانی یکپارچه‌سازی را

اکتشاف علمی انقلابات تکنولوژیک و توسعه وسایل ارتباط جمعی و ارتباطات، امکان درک یکدیگر و گفت‌وگو با هم را از دست داده‌اند. او معتقد است که شکاف نسل‌ها جهانی است و تنها بیگانگی جوان مطرح نیست بلکه، به‌همان اندازه، به بیگانگی بزرگسالان نیز منجر شده‌است.

در اینکه تفاوت‌های ارزشی میان دو نسل جوان و بزرگسال وجود دارد، تردیدی نیست؛ بحث اصلی بر سر این است که دو نسل جوان و بزرگسال در چه ارزش‌هایی بیشتر از همه فاصله می‌گیرند و، مهم‌تر از آن، اینکه آیا اولویت‌های ارزشی و ترجیحات ارزشی دو نسل، یعنی فرزند - والدین، بیش از حد معمول متفاوت و جدا از هم هستند؟ آیا بین دو نسل نوعی شکاف ارزشی عادت شده است یا باید از پیوستگی ارزشی سخن گفت؟ (جلیلی، ۱۳۷۷: ۶۳).

نظریه اینگلهارت مبنی بر فرامای شدن جامعه

بر اساس نظر آزاد ارمکی، نظریه اینگلهارت به‌لحاظ ساختار جوان جامعه ایرانی توانایی توضیح جهت تغییرات جامعه را دارد. این نظریه براساس سه اصل طراحی شده است:

۱. جهت تغییر: در نظر دگرگونی ارزشی به جابجایی از اولویت‌های مادی به سمت اولویت‌های فرامادی - که، بالقوه، فرایندی جهانی است - اشاره دارد. این جابجایی در هر کشوری که از شرایط ناامنی اقتصادی به سوی امنیت نسبی حرکت می‌کند باید روی دهد (آزاد ارمکی، ۱۳۸۳: ۲۰).

۲. مبانی فرضی نظریه تغییر فرهنگی: اینگلهارت دو فرضیه پیش‌بینی‌کننده دگرگونی ارزشی را با عنوان «فرضیه کمیابی» و «اجتماعی شدن» مطرح کرده‌است. این دو فرضیه با هم دلالت بر این دارد که در نتیجه رونق اقتصادی در جامعه، گروه‌های

ساختارهای اجتماعی باشد (پهلوان، ۱۳۷۸: ۱۸۵-۱۸۴).
نوسازی فرهنگی حرکت از فرهنگ سنتی به - سوی فرهنگ جدید است. به‌نظر وبر، همان‌گونه که فرهنگ پروتستانیسم توانست روحیه نوگرایی را در غرب به‌وجود آورد و منشاء توسعه غرب شود، تغییر در ارزش‌های فرهنگی جوامع عقب‌مانده و ایجاد ارزش‌های نو می‌تواند این جوامع را در جاده توسعه قرار دهد. در الگوی نوسازی فرهنگی وسایل ارتباط جمعی نقش تعیین‌کننده ندارد. این وسایل، به‌تدریج، تأثیر قابل توجهی بر فرهنگ بومی گذاشته و ارزش‌های نو در افکار و رفتار مردم را سبب می‌شود (لهسایی‌زاده، ۱۳۸۲: ۸۱).

دانشمندان معتقدند که جوان و نوجوان در هر جامعه با توجه به مقتضیات سنی خود طبعی نواخواه و استقلال‌طلبی شخصی دارد و در هر مرحله از رشد و تکوین خویش در برابر منابع سنتی نظام باورها و رفتار اجتماعی نقش معترض را ایفا می‌کند. اعتقاد بر این است که جوانان در همه جوامع به نظم اجتماعی موجود کمتر متعهدند و بیشتر مستعد ایجاد تغییر و دگرگونی در این نظام هستند و، در مقابل، نسل بزرگسالان محافظه‌کارتر و محافظ نظم اجتماعی است و با منابع سنتی ارزش - ها و هنجارهای اجتماعی پیوند محکم‌تری دارد (لاور، ۱۳۷۳: ۸۹).

بشپیره (۱۳۸۳: ۱۰۱) معتقد است که در جوامع سنتی هم‌بستگی و یکدستی فرهنگی و پیروی فرزندان از پدران معمولاً مانع پیدایش شکاف در نگرش نسل‌ها می‌شود. برعکس، در جامعه‌ای که دستخوش تحولات اجتماعی و فرهنگی گسترده‌ای شده است چنین شکافی محسوس‌تر است. مارگارت مید (۱۳۷۴: ۵۹ - ۵۰) معتقد است که پیوستگی فرهنگی نسل‌ها در جامعه کنونی از میان رفته و نسل‌های مختلف به‌سبب رشد سریع

جامعه‌شناسی نسلی را به چهار مقوله تقسیم کرده- است: ۱. نسل به معنای اصل و اساس نَسَب خویشاوند؛ ۲. نسل به معنای افراد هم‌دوره؛ ۳. نسل به معنای مرحله زندگی؛ ۴. نسل مانند ۵. دوره تاریخی. انسان‌شناسی اجتماعی در تعریف نسل از نَسَب خویشاوندی یاد می‌کند و جمعیت‌شناسان بیشتر هم‌دوره‌ای را مدنظر دارند (آزاد ارمکی، ۱۳۸۰).

شکاف نسلی به معنی وجود تفاوت‌های دانش، گرایش و رفتارهای مابین دو نسل، مثلاً بین والدین و فرزندان، با وجود پیوستگی‌های کلان متأثر از ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و تاریخی است. کارل مانهایم نیروی جدیدی را که موقعیت‌های جدید و تجربیات متفاوت داشته باشد زمینه‌ساز شکل‌گیری واحدهای نسلی می‌داند. در شکاف نسلی، واحدهای نسلی به‌رغم تجربیات متفاوت، در کُلّیت فرهنگی اجتماعی به تعامل می‌پردازند (همانجا).

از نظریات ارائه‌شده دو حوزه اصلی نظری در پیوند با تفاوت نسل‌ها استنتاج می‌شود:

۱. بین دو نسل تفاوت زیادی وجود ندارد و اگر وجود دارد به نفع تفاوت‌های فرامادی برای جوانان است. طبق نظریات اینگلهارت و نظریات پُست مُدرن و این نظریات متعلق به دوره رونق اقتصادی است؛

۲. طبق نظریات نوسازی و تضاد ارزش‌های زیمل و نظریات مارگارت مید، بین دو نسل تفاوت در خورتوجهی وجود دارد؛ و این نظریات متعلق به دوران عدم ثبات اقتصادی است.

چارچوب نظری این تحقیق نظریات جرج هربرت مید با تأکید بر خانواده و مذهب و روند اجتماعی‌شدن است. از دو دسته نظریات بالا نیز برای تبیین دو قسمت تفاوت بین دو نسل و، همچنین، تأثیر رسانه‌های جمعی بر ارزش‌های

سنی جوان‌تر اهمیت کمتری به امنیت اقتصادی و جانی می‌دهند تا گروه‌های مسن‌تری که بسیار بیش از آنها طعم عدم امنیت اقتصادی را چشیده‌اند. برخلاف آنها، گروه سنی جوان‌تر تمایل دارند که، اولویت بیشتری به نیازهای غیرمادی، مانند کیفیت زندگی و درک عمومی، بدهند. بنابراین، فرضیه کمیابی بر پایه دگرگونی کوتاه‌مدت و فرضیه اجتماعی‌شدن بر پایه دگرگونی بلندمدت عنوان شده‌است (همو، ۲۱).

۳. جایگزینی نسل‌ها: در باب دگرگونی ارزشی پیش‌بینی می‌کند که جایگزینی جمعیت نسل جدید به تدریج به جابجایی بلندمدت از ارزش‌های مادی به ارزش‌های فرامادی منجر خواهد شد. بنابراین، این نظریه هم جهت و هم دامنه تغییر را مشخص می‌کند (همانجا).

تضاد ارزش‌ها

زیمل رویکرد تضاد ارزش‌ها را به لحاظ شکلی از کُنش متقابل اجتماعی تحلیل کرده است. با اینکه نظریه تضاد ارزشی متعلق به دوران رکود اقتصادی است، اما می‌تواند در برخی ابعاد سودمند باشد. این رویکرد می‌تواند بین افراد دو نسل نیز روی دهد اما راه‌حل‌های آن نیز شامل امور زیر است: توافق، معامله و زور. اگر طرفین بتوانند به خاطر ارزش‌های والاتری که هر دو به آن پایبندند مصالحه کنند، توافق حاصل شده‌است. اگر طرفین بتوانند چانه‌زنی کنند، معامله ارزش‌ها، آزادانه محقق می‌شود و چنانچه نه معامله‌ای کارساز باشد و نه توافقی انجام شود، گروهی که قدرت بیشتری داشته باشد مسلط می‌شوند (رایبگتن و واینبرگ، ۱۳۸۶: ۶۷).

نظریه شکاف نسلی

کرتزل (۱۹۹۳) مفاهیم و تعابیر مطرح شده در حوزه

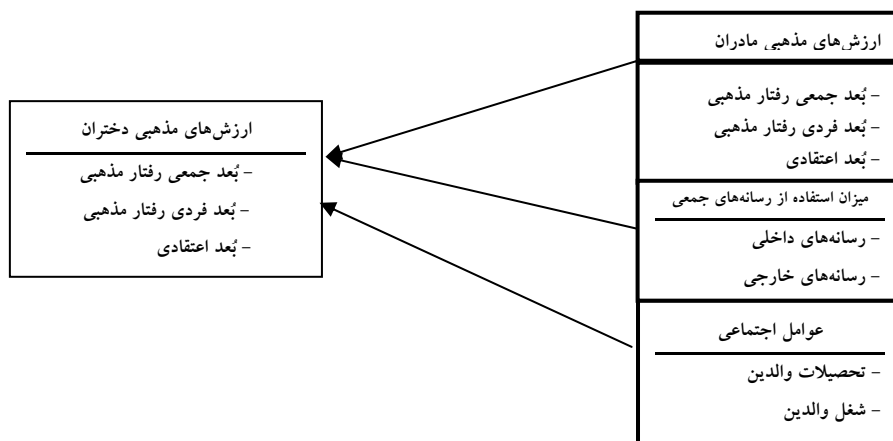
است. روش نمونه‌گیری ابتدا به صورت خوشه‌ای سپس تصادفی ساده است. که از میان دبیرستان‌ها تعدادی کلاس و از میان کلاس‌ها تعدادی از افراد به صورت تصادفی انتخاب شده و پرسشنامه به دانش‌آموزان و مادران تحویل داده شده‌است.

متغیرهای مستقل این تحقیق شامل میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی، یعنی رسانه‌های داخلی و رسانه‌های خارجی، متغیرهای اجتماعی، یعنی تحصیلات و شغل والدین و میزان ارزش‌های مذهبی مادر- در سه بُعد رفتار مذهبی جمعی، رفتار مذهبی فردی و بُعد اعتقادی است.

متغیر وابسته تحقیق نیز میزان ارزش‌های مذهبی دختران است که این متغیر در سه بُعد مرتبط با مادران اندازه‌گیری شده‌است.

برای اندازه‌گیری ارزش‌های مذهبی می‌توان به این حدیث رسول خدا(ص) در اصول کافی استناد کرد که علم به سه دسته اعتقادات، اخلاقیات و احکام تقسیم می‌شود. در این بررسی اخلاقیات و احکام در سه قسمت رفتار مذهبی فردی و جمعی و اعتقادات در قسمت خودش قرار گرفته‌است. البته از تحقیقات منوچهر محسنی نیز برای ساختن شاخص‌ها استفاده شده‌است.

مدل تحقیق

مذهبی استفاده می‌شود.

روش تحقیق

موضوع و اهداف مورد بررسی تعیین‌کننده روش تحقیق هستند. برای بررسی این موضوع از روش پیمایشی همراه با پُرکردن پرسشنامه استفاده شده- است. و از داده‌هایی که پایایی بالایی داشته‌اند در پرسشنامه استفاده شده‌است.

جامعه آماری

با توجه به این امر که ارزش‌های مذهبی در رده‌های سنی خاص نوجوانان به شدت تحت تأثیر بلوغ و دگرگونی افراد قرار می‌گیرد، جامعه مورد بررسی این تحقیق نیز از میان دانش‌آموزان مقطع دبیرستانی و مادران آنها انتخاب شده‌است. شهر جهرم با داشتن ۲۹۵۱ نفر دانش‌آموز در سطح دبیرستان قسمتی از جامعه آماری این تحقیق است. در نتیجه، کل تعداد دانش‌آموزان و مادران آنها که ۵۹۰۲ نفر است جامعه آماری ما را تشکیل می‌دهد.

حجم نمونه و روش نمونه‌گیری

حجم نمونه مورد بررسی با استفاده از فرمول کوکران و P و q و ۷٪ و ۳٪ به دست آمده‌است که مقدار آن ۲۱۶ نفر است و، در نهایت پرسشنامه‌های بین افراد دو گروه مادران و دختران، به طور مساوی، توزیع شده

توصیف داده‌ها

جدول شماره ۱. توزیع افراد براساس سطح بُعد جمعی رفتارهای مذهبی مادران و دختران

زیاد		متوسط		کم		
مادران	دختران	مادران	دختران	مادران	دختران	
۹۰	۶۸	۱۰	۲۱	۰	۱۱	نذر و نیاز برای حوائج
۶۹	۵۸	۲۷	۳۲	۴	۱۰	رفتن به زیارت اماکن مذهبی
۳۴	۳۴	۲۷	۴۸	۹	۱۸	رفتن به مجالس روضه‌خوانی
۵۰	۴۴	۳۵	۳۴	۱۵	۲۲	شرکت در نماز جماعت
۵۶	۴۱	۲۵	۳۷	۱۹	۲۲	رفتن به مسجد
۳۸	۳۶	۲۹	۲۵	۳۳	۳۹	رفتن به نماز جمعه
۶۰	۴۷	۲۸	۳۱	۱۲	۲۲	رفتن به امامزاده
۶۷	۵۱	۲۶	۴۲	۷	۶	رفتن به مراسم دعا
۸۰	۶۸	۱۶	۲۵	۴	۷	پایبندی رفتن به حج
۸۰	۶۳	۱۶	۳۱	۴	۶	پایبندی به احکام
۷۳	۷۰	۲۲	۲۴	۵	۶	دستگیری مستمندان

همان‌طور که در جدول شماره ۱، ۲ و ۳ دیده می‌شود در ابعاد مختلف گویه‌های مذهبی، گزینه «کم» از طرف دختران بیشتر، و از طرف مادران کمتر انتخاب شده است. این به معنی بالاتر بودن زمینه‌های مذهبی و اعتقادی مادران است. بیشتر مادران گزینه «زیاد» را برای

مشخص کردن بُعد مذهبی خود انتخاب کرده‌اند. البته در بُعد اعتقادی تقریباً درصد‌های ذکر شده در سه گزینه شبیه به هم می‌شود؛ اما مادران از دختران معتقدتر به نظر می‌رسند.

جدول شماره ۲. توزیع افراد براساس سطح بُعد فردی رفتار مذهبی مادران و دختران

زیاد		متوسط		کم		
مادران	دختران	مادران	دختران	مادران	دختران	
۶۶	۵۸	۲۶	۲۷	۸	۱۳	پایبندی به پرداخت زکات
۷۳	۶۵	۲۹	۲۳	۸	۱۲	پایبندی به پرداخت خمس
۹۶	۸۸	۳	۸	۱	۴	پایبندی به روزه گرفتن
۸۷	۸۴	۱۳	۱۵	۰	۱	پایبندی به نماز اول وقت
۷۳	۶۸	۲۴	۲۸	۳	۴	پایبندی به قرائت قرآن

جدول شماره ۳. توزیع افراد براساس سطح اعتقادات مادران و دختران

زیاد		متوسط		کم		
مادران	دختران	مادران	دختران	مادران	دختران	
۹۳	۹۴	۶	۵	۱	۱	اعتقاد به حساب در قیامت
۹۹	۹۷	۱	۳	۰	۰	اعتقاد به حقانیت پیامبر
۹۳	۹۴	۶	۵	۱	۱	اعتقاد به اجر آخری
۱۰۰	۱۰۰	۰	۰	۰	۰	اعتقاد به خدا
۱۰۰	۹۹	۰	۱	۰	۰	اعتقاد به امامت
۹۶	۹۶	۳	۲	۱	۲	اعتقاد به معجزه
۱۰۰	۹۷	۰	۳	۰	۰	اعتقاد به معاد

تجزیه و تحلیل داده‌ها

جدول شماره ۴. میزان پایایی ابعاد ارزش‌های مذهبی

نام متغیر	میزان پایبندی	تعداد گویه
بُعد جمعی رفتار مذهبی	۰/۸۱۹۹	۱۱
بُعد فردی رفتار مذهبی	۰/۷۰	۵
عوامل اعتقادی	۰/۷۲	۷
ارزش‌های مذهبی (به‌طور کلی)	۰/۸۴	۲۳

همان‌طور که در جدول بالا مشاهده می‌شود، میزان پایایی گویه‌های مربوط به ارزش‌های مذهبی حدود ۰/۸۴ است و این نشان‌دهنده مقدار بالایی از ارزش داده است. میزان پایایی بقیه ابعاد نیز بررسی مشخص شدن بهتر جمع‌آوری داده‌های بهینه ارائه شده است. در کل ۲۳ گویه توانسته است، به خوبی، بُعد ارزش‌های مذهبی افراد را بسنجد. آیا تفاوت معناداری بین ارزش‌های مذهبی مادران و دختران آنها وجود دارد یا خیر؟

جدول شماره ۵. آزمون (t) دو گروه مستقل بین نقش خانوادگی و ارزش‌های مذهبی

سطح معناداری	t	سطح معناداری	F		
۰/۰۰۰	-۳/۶۵	۰/۸۶۵	۰/۰۲۹	واریانس‌ها برابر فرض می‌شوند	بُعد جمعی رفتار مذهبی
۰/۰۰۰	-۳/۶۵			واریانس‌ها برابر فرض نمی‌شوند	
۰/۰۹	-۱/۶۷	۰/۳۹۳	۰/۷۳۴	واریانس‌ها برابر فرض می‌شوند	بُعد فردی رفتار مذهبی
۰/۰۹	-۱/۶۷	-۳/۶۵		واریانس‌ها برابر فرض نمی‌شوند	
۰/۷۰	-۳۷	۰/۵۰۹	۰/۴۳۸	واریانس‌ها برابر فرض می‌شوند	بُعد اعتقادی
۰/۷۰	-۳۷			واریانس‌ها برابر فرض نمی‌شوند	
۰/۰۰۳	-۳/۰۳۴	۰/۴۱۷	۰/۶۶	واریانس‌ها برابر فرض می‌شوند	ارزش‌های مذهبی
۰/۰۰۳	-۳/۰۳۴			واریانس‌ها برابر فرض نمی‌شوند	

معنادارترین تفاوت ارزش‌های مذهبی مادران و دختران در بُعد جمعی رفتار مذهبی قابل مشاهده است. با توجه به جدول شماره ۶ مشخص می‌شود که در همه موارد مادران از دختران خود مذهبی‌تر بوده‌اند. البته در بُعد اعتقادی تفاوت این دو به کمترین مقدار می‌رسد و دختر و مادر شبیه هم می‌شوند.

طبق جدول شماره ۵ و انجام آزمون t دو گروه مستقل بین ارزش‌های مذهبی مادران و دختران تفاوت معناداری وجود دارد. در ارتباط با ارزش‌های مذهبی با توجه به سطح معناداری آزمون t در قسمت نابرابری واریانس‌ها مقدار t، -۳/۰۳۴ و در سطح ۰/۰۰۳، معنادار است. البته با نگاه به سایر ردیف‌های جدول مشخص می‌شود که بیشترین و

جدول شماره ۶. مقایسه میانگین ارزش‌های مذهبی بین دختران و مادران

میانگین	نقش خانوادگی	
۳۹/۳۷	دختر	بُعد جمعی رفتار مذهبی
۴۲/۸۵	مادر	
۲۰/۶۹	دختر	بُعد فردی رفتار مذهبی
۲۱/۵۵	مادر	
۳۳/۶۵	دختر	بُعد اعتقادی
۳۳/۷۶	مادر	
۹۳/۸۲	دختر	ارزش‌های مذهبی
۹۸/۱۶	مادر	

آیا رسانه‌های جمعی (داخلی و خارجی)، نقش تعیین‌کننده‌ای بر ارزش‌های مذهبی دختران ایفاء می‌کنند؟

جدول شماره ۷. آزمون همبستگی بین میزان استفاده از رسانه‌های جمعی (داخلی و خارجی) و میزان ارزش‌های مذهبی

ارزش‌های مذهبی	بُعد اعتقادی	بُعد فردی رفتار مذهبی	بُعد جمعی رفتار مذهبی		
۰/۰۸۵	۰/۱۸۷(**)	۰/۰۳۰	۰/۰۵۵	آزمون همبستگی پیرسون	وسایل ارتباط جمعی داخلی
۰/۲۳۳	۰/۰۰۸	۰/۶۷۸	۰/۴۴۲		سطح معناداری
-۰/۱۴۳(*)	-۰/۰۴۱	-۰/۱۲۹	-۰/۱۴۱(*)	آزمون همبستگی پیرسون	وسایل ارتباط جمعی خارجی
۰/۰۴۴	۰/۵۶۹	۰/۰۶۹	۰/۰۴۸		سطح معناداری

دو بُعد رفتار فردی و اعتقادی فرد رابطه معناداری ندارد.

چون در تحلیل‌های به‌عمل آمده، عوامل اجتماعی، یعنی شغل پدر و مادر و میزان تحصیلات آنها ارزش‌های مذهبی تأثیری نداشته نتایج آن ذکر شده است.

در نهایت، سؤال اساسی تحقیق این است که از میان رسانه‌های مختلف داخلی و خارجی که افراد را آماج تبلیغات خود قرار می‌دهند و نوع اجتماعی شدن فرد از لحاظ مذهبی در خانواده و به‌خصوص توسط مادر کدامیک و چقدر می‌توانند تبیین‌کننده ارزش‌های مذهبی دختران خانواده باشد.

همان‌طور که در جدول ۷ مشاهده می‌شود بین میزان استفاده از رسانه‌های داخلی و بُعد اعتقادی ارزش‌های مذهبی دختران رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد؛ یعنی با افزایش استفاده از رسانه‌های داخلی، دختران به امور مذهبی معتقدتر می‌شوند. اما بین استفاده از رسانه‌های داخلی و سایر ابعاد و، در کل، ارزش‌های مذهبی رابطه معناداری وجود ندارد. در باب وسایل ارتباط جمعی خارجی، همان‌طور که مشاهده می‌شود، در همه موارد رابطه منفی وجود دارد؛ یعنی با افزایش استفاده از وسایل ارتباط جمعی خارجی رفتار مذهبی در بُعد جمعی، در کل، کاهش می‌یابد. ولی بین

جدول شماره ۸. آزمون همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته

مدل L	R	ضریب تعیین	ضریب تعیین استاندارد شده
۱	۰/۵۴۳ (a)	۰/۲۹۵	۰/۲۸۸

متغیر مستقل: ارزش‌های مذهبی مادران ۰/۰۰۰ سطح معناداری: F: ۳۹/۷۹۶

جدول شماره ۹. مجموعه ضرایب استاندارد و غیر استاندارد

مدل	ضرایب استاندارد نشده		ضرایب استاندارد شده	t	سطح معناداری
	B	خطای استاندارد			
۱	(Constant)	۳۹/۹۲۶	۸/۷۶۲	۴/۴۴۳	.000
	ارزش‌های مذهبی مادران	۰/۵۶۱	۰/۰۸۹	۶/۳۰۸	.000

روند جهانی شدن و نفوذ انواع رسانه‌ها در کشورهای مختلف، به‌خصوص ایران، جوانان و نوجوانان دستخوش یکسری تضادها و تغییرات می‌شوند. در این مقاله با توجه به اهمیت فرایند اجتماعی شدن و تأثیر خانواده بر افکار فرد و همچنین نظریات پُست مدرنیسم که بازگشتی را به آداب و رسوم مذهبی افراد نشان می‌دهد و همچنین توجه به نظریات اینگلههارت که آیا نوجوانان ما بیشتر فرامادی هستند یا خیر، به بررسی ارزش‌های مذهبی مادران به‌عنوان عامل اجتماعی شدن و ارزش‌های مذهبی دختران به‌عنوان عامل وابسته به آن پرداخته شده است. ارزش‌های مذهبی افراد طبق بررسی منوچهر محسنی و مصاحبه با برخی عالمان مذهبی به سه قسمت رفتار مذهبی فردی، جمعی و اعتقادات تقسیم شده است.

جامعه آماری این تحقیق حدود ۲۱۶ نفر از دختران دبیرستانی و مادران آنها در شهر جهرم بوده است و نتایج حاکی از آن است که طبق نظر مید و تأکید بر تأثیر خانواده در روند اجتماعی شدن افراد و تقلید و شبیه‌سازی افراد با مادران خود، رابطه قوی و مثبتی بین ارزش‌های مذهبی مادران و دختران وجود دارد. یعنی هرچه مادر مذهبی‌تر باشد دختر نیز مذهبی‌تر خواهد بود.

با توجه به جدول شماره ۸، میزان F: ۳۹/۷۹ و سطح معناداری ۰/۰۰۰ مدل نهایی ما در سطح عالی معنادار است. از میان ۳ متغیر، یعنی ارزش‌های مذهبی مادر، میزان استفاده از رسانه‌های داخلی، میزان استفاده از رسانه‌های خارجی فقط متغیر ارزش‌های مذهبی مادر توانسته است با استفاده از روش گام‌به‌گام (Stepwiz) وارد معادله نهایی تحقیق شود.

میزان همبستگی این دو عامل ۰/۵۴ می‌باشد و حاکی از رابطه‌ای قوی بین ارزش‌های مذهبی مادر و دختر است. میزان ضریب تعیین تعدیل شده نشان‌دهنده این است که ۲۸ درصد تغییرات در ارزش‌های مذهبی دختر فقط توسط ارزش‌های مذهبی مادر تبیین می‌شود و طبق جدول شماره ۹ و میزان بتا به‌ازای یک واحد افزایش در انحراف معیار ارزش‌های مذهبی مادر ۰/۵۴۳ در انحراف معیار ارزش‌های مذهبی دختر تغییر ایجاد می‌شود.

براساس جدول شماره ۹، معادله رگرسیون این بررسی را می‌توان به شرح ذیل نوشت:

$$(\text{ارزش‌های مذهبی مادر}) = ۰/۵۶۱ + ۳۹/۹۲۶ = \text{ارزش‌های مذهبی دختر}$$

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به روند توسعه و تغییر در جوامع و همچنین

دختران داشته و آنها را معتقدتر کرده‌است. با توجه به برنامه‌های زیاد رادیو و تلویزیون و روزنامه‌ها و کُتب مختلف مذهبی، مخصوصاً در دوره‌های آموزشی، این نتیجه درخور توجه است. میزان استفاده از وسایل ارتباطی خارجی نیز سبب کاهش ارزش‌های مذهبی افراد می‌شود؛ البته این متغیر فقط با بُعد جمعی رفتار مذهبی و ارزش‌های مذهبی، به‌طور کلی، رابطه معناداری داشته و با بُعد اعتقادی و رفتار فردی رابطه معناداری نداشته است؛ گرچه سبب کاهش این دو بُعد نیز شده است. این نتیجه با نتایج رفیع‌پور (۱۳۷۹) همخوانی دارد. او بر آن است که با ورود ویدئو به منازل از میزان روزه و نماز خواندن افراد کاسته شده‌است.

در نهایت، از میان وسایل ارتباط جمعی و نحوه اجتماعی شدن به‌توسط مادر (ارزش‌های مذهبی مادر) عامل دوم توانسته‌است در معادله نهایی وارد شود و ۲۸ درصد تغییرات در ارزش‌های مذهبی دختران را تبیین نماید. در کل، برای تقویت ارزش‌های مذهبی فرد در بُعد اعتقادی می‌توان از رسانه‌های داخلی و ارتقای برنامه‌های آن استفاده کرد و سطح رفتار جمعی مذهبی را نیز با آموزش زنان (مادران) بالاتر برد. به‌رغم هجوم وسایل ارتباطی و تأثیرات همه‌جانبه آن هنوز نیز خانواده، به‌خصوص مادر، به‌عنوان عامل تعیین‌کننده در اجتماعی کردن فرزندان (دختران) دخیل هستند.

منابع

- احمدی، حبیب و بیتا شقایق (۱۳۸۳)، جنسیت و روان‌شناسی اجتماعی، شیراز؛ انتشارات نوید شیرازی؛
- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۳)، «جوانان و دگرگونی فرهنگی ارزش‌ها»، مجموعه مقالات دومین همایش انجمن جمعیت‌شناسی با تأکید بر جوانان، دانشگاه شیراز؛
- آزاد ارمکی (۱۳۸۰)، «شکاف بین نسلی در ایران»، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، شماره ۴؛

در باب اینکه آیا تفاوتی بین ارزش‌های مذهبی مادران و دختران وجود دارد یا خیر، نتایج حاکی از آن است که، در کل، ارزش‌های مذهبی مادران و دختران تفاوت معناداری با هم دارند. اصلی‌ترین تفاوت مادران و دختران در بُعد جمعی رفتار مذهبی دیده می‌شود. در بُعد فردی رفتار مذهبی، گرچه مقداری تفاوت بین دو گروه مورد بررسی وجود دارد، از لحاظ آماری معنادار نیست و در بُعد اعتقادی مادر و دختر بسیار شبیه هم می‌شوند. شاید به این علت که رفتار مذهبی در بُعد فردی و اعتقادی کمتر به حضور در جمع نیاز دارد و مادران در خانه بیشتر بر دختران خود تأثیر می‌گذارند. اما روند کاهش اعمال مذهبی جمعی دختران را با این بررسی بیشتر شاهد هستیم. طبق نتیجه‌گیری قبلی، در این قسمت نیز هرچه مادران به بُعد جمعی رفتار مذهبی پایبندتر باشند، دخترانشان نیز پایبندتر خواهند بود. این نتایج تقریباً با نتایج منوچهر محسنی (۱۳۷۹) در بررسی رفتار مذهبی افراد همخوانی دارد؛ او نیز اشاره دارد که بُعد جمعی رفتار مذهبی با سن رابطه مثبت و معناداری دارد؛ یعنی با افزایش سن افراد بیشتر به این امور علاقه‌مند هستند. از سوی دیگر، جلیلی (۱۳۷۷) نیز بیان می‌کند که تفاوت ارزش‌های مذهبی در سال ۱۳۷۴ نسبت به سال‌های قبل کاهش یافته‌است و، همچنین، در تحقیق موحد و عنایت (۱۳۸۵)، تمایلات مذهبی پاسخگویان زن و مرد بسیار ارزیابی می‌شود. از سوی دیگر، آزاد ارمکی (۱۳۸۳) بیان می‌کند که نسل جوان ایران با توجه به نوع اجتماعی شدن و شرایط اقتصادی خود بیشتر فرامادی هستند تا مادی.

در جامعه جهانی استفاده از وسایل ارتباط جمعی می‌تواند تأثیرات درخور توجهی در عقاید و رفتارهای مذهبی افراد داشته باشد. میزان استفاده از وسایل ارتباطی داخلی تأثیر معنادار و مثبتی بر اعتقادات

لهسایی‌زاده، عبدالعلی و احمد عبداللهی (۱۳۸۱)، *جامعه‌شناسی جهان سوم*، انتشارات نوید، تهران؛

محسنی، منوچهر (۱۳۷۹)، *بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی - فرهنگی*، دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی کشور، تهران؛

مقدس‌جعفری، محمدحسن و علی‌یعقوبی چوبری (۱۳۸۵)، «تغییرات، ویژگی‌ها و موانع ازدواج در استان گیلان با تأکید بر شهرستان رشت»، *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، سال یکم، شماره ۲؛

موحد، مجید و حلیمه عنایت (۱۳۸۵)، «اسلام و دموکراسی بررسی جامعه-شناختی رابطه میان دینداری و تمایل به دموکراسی»، *مجله مطالعات اجتماعی ایران علمی - پژوهشی*، ویژه‌نامه تغییرات و توسعه اجتماعی در جنوب ایران، دوره اول، شماره ۱، ص ۲۳۵ - ۲۶۴؛

مید، مارگارت (۱۳۷۴)، *فرهنگ و تعهد مطالعه در شکاف نسلی‌ها*، ترجمه نعمت‌الله فاضلی و فهیمه سروش، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران؛

ویلم، ژان‌پل (۱۳۷۷)، *جامعه‌شناسی ادیان*، ترجمه عبدالرحیم گواهی، انتشارات تیبان، تهران؛

Ashley, David (1995), *Sociological Theory: Classical Statement, Massachusetts: Allyn and Bocom.*

Hamilton, Malcolm (2004), "secularization? Now you see it, now you don't" *Sociology Introductory Readings Revised Edition* by Anthony Giddens, Oxford, USA ;

Smith, Tom W. (2004), "The generation gap revisited", *Network on transitions to adulthood and policy brief*, issue6, Department of sociology: Philadelphia;

Smith, Hilary & etal. (2002), "the generation gap: Managing technology- mediated personal social networks", *chimera*, institute for sociotechnical innovation and research, Number: 2002-2, September <http://www.Essex.ac.uk/chimera/ publications. htm>. ■

برنهارد، شفرز (۱۳۸۳)، *مبانی جامعه‌شناسی جوانان*، ترجمه حمید الیاسی، تهران؛

بشیریه، حسین (۱۳۸۳)، *جامعه‌شناسی سیاسی (نقش نیروهای اجتماعی در زندگی)*، نشر نی، تهران؛

پهلوان، چنگیز (۱۳۷۸)، *فرهنگ‌شناسی و گفتارهایی در زمینه فرهنگ و تمدن*، انتشارات پیام امروز، تهران؛

توکل، محمد و مریم قاضی‌نژاد (۱۳۸۵)، «شکاف نسلی در رویکردهای کلان جامعه‌شناختی: بررسی و نقد رهیافت نسل تاریخی و تضاد با تأکید بر نظرات مانهایم و بوردیو»، *نامه علوم اجتماعی دانشگاه تهران*، سال جدید، شماره ۲۷، ص ۹۵؛

جلیلی، هادی (۱۳۷۷)، *شکاف نسلی‌ها، پیش و پس از انقلاب اسلامی*، اداره کل دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی معاونت پژوهشی وزارت ارشاد، تهران؛

رایبگتن، ارال و مارتین وایتبرگ (۱۳۸۶)، *رویکرد نظری هفتگانه در بررسی مسائل اجتماعی*، ترجمه رحمت‌الله صدیق سروسنالی، دانشگاه تهران، تهران؛

رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۹)، *توسعه و تضاد کوشش در جهت تحلیل انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی آن*، شرکت سهامی انتشار، تهران؛

ریترز، جورج (۱۳۷۴)، *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*، ترجمه محسن ثلاثی، انتشارات علمی، تهران؛

سرای، حسن (۱۳۸۵)، «تداوم و تغییر خانواده در جریان گذار جمعیتی ایران»، *نامه انجمن جمعیت‌شناسی*، سال یکم، شماره ۲؛

سگالن، مارتین (۱۳۷۰)، *جامعه‌شناسی تاریخ خانواده*، ترجمه حمید الیاسی، نشر مرکزی، تهران؛

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۳)، *جامعه‌شناسی*، نشر نی، تهران؛

لاور، رابرت. اج (۱۳۷۳)، *دیدگاه‌هایی درباره دگرگونی اجتماعی*، ترجمه کاووس سیدامامی، مرکز نشر دانشگاهی، تهران؛

لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۸۲)، *جامعه‌شناسی توسعه*، انتشارات دانشگاه پیام‌نور، تهران؛